

TANKÖNYV

A TANKÖNYVPIAC ÉS A FOGYASZTÓK

KÖZEL HÚSZMILLIÓ DARAB TANKÖNYVET ÉS SEGÉDKÖNYVET vásároltak a szülők a közoktatásban tanuló 1,2 millió gyereknek a 2000–2001-es tanévben az 5151 címet tartalmazó közoktatási tankönyv- és segédkönyvjegyzékből, több mint 8,7 milliárd forintért. A könyvek beszerzését 3,2 milliárd forintos állami tankönyv-támogatás (ez tanulónként átlagosan 2250 forint), és közel kétmilliárd forintos, a szociális támogatási rendszeren eljutó különböző segélyek, támogatások segítségével.

A tankönyvek kiadásával foglalkozó 193 kiadó, a különböző technológiai folyamatok miatt csak becsülhető számú közel száz nyomda, és legalább háromtucatnyi terjesztő cég, illetve a kormányzat (az 1,2 milliárd forintos, állami kezességvállalású hitelgaranciával) vett részt ebben a piaci műveletben. A „hadművelet” ebben az évben is, mint az utóbbi években már megszokhattuk, pontos és problémamentes volt, sőt a korábbi tanévkezdés ellenére, augusztus utolsó napjaira minden iskola, minden érintett diák megkapta a számára még tavasszal, az iskola által megrendelt könyveket.

A *Tankönyves Vállalkozók Testülete* egyesület számításai szerint ma Magyarországon kb. 20 000 ember él közvetlenül vagy közvetve a tankönyvpiacból. A tankönyvkiadás ma megbecsült és elismert üzleti vállalkozás, amit mind a piac terjeszkedése, mind a piaci szereplők számának folyamatos növekedése bizonyít. Mi ez, ha nem sikertörténet? Bizony az, s ha a gazdaságelemzők és -kutatók az utóbbi években erre a gazdaságilag is értékelhető alrendszerre is vetettek volna egy-egy érdemi pillantást, akkor „szorgalmas és kitűnő” bizonyítványt állíthattak volna ki a szereplőkről és az eredményről is. Ezt a bizonyítványt szeretnénk „magyarázni” és persze részleteiben is felvillantva bemutatni.

Históriai távlatok

Az elmúlt évtized közoktatáspolitikai folyamatainak egyik meghatározó tényezője volt a tankönyvpiac – várt és remélt – robbanásszerű kialakulása, mint azt az *Educatio* 1994. őszi „Tankönyv” című, tematikus számának írásai is megállapították. A friss élmény, a valódi piaci működés biztató jegeit mutató viszonyok alakulása és a folyamatos létezés bizonyító fejlődés fölötti öröm még ma is sugárzik az akkori sorokból. Ezt a neveléstörténeti léptékben is jelentős tettet és folyamatot egyszerre köszönhetjük a vállalkozó szellemű és a haladó hagyományokat folytató kiadóknak és az új iránt fogékony, sőt a kezdeti kisebb-nagyobb hibákat is megbocsátó iskoláknak, pedagógusoknak.

Az egykönyvűség merev, rugalmatlan rendszerének lebontása és a választhatóság igénye elementáris erővel hatott a rendszerváltás – és ma már tudjuk, a korszakváltás – eufórikus pillanataiban a tankönyvet fogyasztó (használó) iskolákra, pedagógusokra, és persze az ezeket megíró régi-új szerzőkre is. Igen, a szerzőkre is, akik a sokasodó kiadók közül választva döntötték el könyvük további sorsát, vagy éppen ekkor határozták el, hogy inkább maguk adják ki könyveiket. Mindazonáltal a kiadók egyre bővülő, formálódó körében is ekkor dőlték el a legfontosabb tények, azaz, hogy milyen irányba indulnak el, milyen fejlesztési politikát folytatnak a jövőben.

Három alapvetően megkülönböztethető kiadói politika formálódott ki ekkor. Az egyik a maga újtó, fejlesztő erejében bízva kezdett a kiadói tevékenységbe, azaz saját könyvét, könyveit kezdte kiadni, amit aztán az ismerősi, baráti, munkatársi kör szerzőinek műveivel egészített ki. A második kiadói kör azt a gyakorlatot követte, hogy a már meglévő és sikeres, nagyszériás könyvek közül „választott”, és azt megszerzve lett új kiadó. Többek szerint azonban ebben az esetben inkább a „vadászat” szó volt a helyes kifejezés. A harmadik kiadócsoporthoz a már jól működő, de addig a tankönyvekkel nem, vagy csak segédkönyvi, kiegészítő-könyvi szinten foglalkozó kiadók tartoztak, amelyek látva a befektetés lassú, de biztos megtérülésének gyakorlatát, belevágtak a tankönyvkiadásba is, vagy éppen áttértek a tankönyvkiadásra. Az évek során azonban a kezdeti viszonyok részben átrendeződtek, részben pedig egymásba értek, azaz ma igazán tiszta típusú kiadó alig akad.

A zsákmányolás

A „zsákmányként” szolgáló könyvek lényegében a Tankönyvkiadó Vállalat (később Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.) jól működő műhelyeiben megszületett könyvek voltak, és azok kiadásában értek el több tízezres vagy akár százezres szériákat is. Így könnyen adódott a vállalkozást megalapozó döntés: a szerző, a szerzők átcsabítása az új kiadóhoz, akár az addig tartósnak, esetleg öröknek tűnő barátságok és szakmai kapcsolatok feláldozása árán. Így válhattak jelentős kiadóvá azok, akik egy-egy szerző egy-egy könyvét, vagy akár egész sorozatát megszerzve lényegében a korábbi sikereket kamatoztatták, immár a szerző és persze az új kiadó hasznára és dicsőségére. Ez a „fejlesztési” politika megtette a maga hatását, máig ható folyamatokat indukálva. A siker kulcsa lényegében a szerző és a hozzá közvetlenül kapcsolódó tankönyv, azzal az általános érvénnyel kimondható szabállyal, hogy a megrendelő (az iskola, a pedagógus) nem azt nézi, hogy ki a kiadó, hanem a szerzőt keresi, a kiadótól függetlenül. Ma már egyértelműen látható, hogy a Tankönyvkiadónál jól megírt és megszerkesztett könyvek éppen a régi szerző „jó neve” miatt továbbra is hatalmas megrendeléseket produkáltak évről évre, lényegében függetlenül attól, hogy már nem a Tankönyvkiadó neve alatt jelentek meg (ilyen például a Hajdú-féle matematika, illetve a Mohácsy-féle magyar irodalom). A választás és az iskolai döntés pillanatában így a szerzők hallatlanul felértékelődtek, miközben a kiadói műhelymunka, a kiadói tevékenység presztízse esett, azaz sajátos értéket és választási szempontot nem, vagy alig jelentett.

A szerző neve valóban „árúvédjegy” lett, ezért – és persze a nagyobb kiadói sikerért – a fejlesztés másik kívánatos „zsákmányoló” iránya a szerzők elcsábítása lett. A kiadók egyike-másika a különböző okok miatt nem megszerezhető (elavulttá vált, a felhasználási jog még az előző kiadónál volt stb.) kész – sikeres – könyvek, illetve felhasználási joguk helyett azok szerzőit szerezték meg, és írtak velük új és vélhetően sikervárományos könyveket, amelyeket valóban a szerző neve adott el. A „jó nevű” szerzők a több tantervi reformot átélő iskolák kényszerűen változó igényeit is kielégítették, az éppen aktuális követelményeknek megfelelő (nat-os, kerettanterves) újabb tankönyvek megírásával, az pedig csak árnyalta a képet, ha ez a könyv már új, vagy egy még újabb kiadó választékában jelent meg.

„Mi tudjuk, mi kell az iskolának!”

A választék megjelenésének csodaváró pillanatát az a korábbi gyakorlat is elősegítette, hogy a tankönyvírók szűk rétege mintegy „kasztot” alkotva csak bizonyos keretek között bővíthetett, alakulhatott az addig mindenható Országos Pedagógiai Intézet és a Tankönyvkiadó által alkotott erőterben. Ez persze a tankönyvírók kiválasztásának hosszú idő alatt kialakult gyakorlatából is következett. Általában csak hosszú, több évtizedes tanári-tanítói múlttal és bizonyított szakmai megbízhatósággal lehetett ezt a munkát elkezdni. A kezdők közül alig-alig akadt, aki bekerülhetett a kiválasztottak közé, talán a Romankovics házaspár példája és története jellemzi legjobban az akkori viszonyokat.

A tankönyvek írói és szerkesztői – tisztelet a kivételnek – gyakran nem az iskolákban, a gyakorlatban élve készítették a tankönyveket, így ezeken inkább az „íróasztal-íz” érződött, mint a tanítás élménye. Ezeket a poros, hagyományos, megunt könyveket akarták felváltani újakkal, korszerűbbekkel azok az úttörő szerepet vállaló kiadók, akik addigi pedagógusi gyakorlatukra támaszkodva úgy gondolták, hogy jobbat és főleg a kornak jobban megfelelőt, frissebbet tudnak csinálni. Az új könyveket a formátumváltás is jellemezte (az addig oly jellemző A/5-ös méretről áttértek az A/4-re, a B/5 kvázi standard formátummá lett, bevezették a fekvő formát stb.). Talán a legfontosabb vizuális változás a színek megjelenése és magától értetődő alkalmazása volt (az addigi szürke, fekete/kék szövegmezőjű, legfeljebb kétszínnyomású könyvek ellenpólusaként). Új volt az addigi gyakorlattól merőben eltérő elem, a képek, az ábrák arányának radikális növelése, és nem utolsósorban újdonság volt a változatos tördelés, oldalszerkesztés. Mindezek a változások népszerűvé és szívesen választottá tették az új könyveket, amelyek szerzői és szerkesztői jogosan mondhatták, hogy ők tudják, mi kell az iskolákba. Az új tankönyvek választása; a példányszámok meredek emelkedése egyértelműen igazolta őket. Mindazonáltal azokról a szerzőkről is szólni kell (itt többek között Honti Máriát, Takács Etelt, Závodszy Gézát, Gyapay Gábort vagy Filla Istvánt kell megemlítenünk), akik több mint egy évtizede, esetleg több évtizede írtak meg olyan tankönyveket, amelyeket még ma is használnak, sőt most is a legnépszerűbbek közé tartoznak. Ezek azok a tankönyvek, amelyek a legjobb tankönyvkiadós hagyományokat folytatva még ma is minőségi mércét jelentenek.

A tudatos fejlesztők

A kiadók legnagyobb része persze nem zsákmányolt, nem a jó nevet kereste, és nem tekintette magát a magyar pedagógia megváltójának, hanem egyszerűen az iskolai igények támasztotta kihívásra válaszolva felkutatott új és újabb szerzőket, vagy az itt-ott felbukkanó újítókat keresve, máskor az önként jelentkező új, tankönyv-szerzősége aspiráló pedagógusok kezdeményezéseit felkarolva, segítve, biztatva kezdett a tankönyvfejlesztésbe, kiadásba és a későbbiekben is így folytatta tevékenységét. Az ilyen típusú tudatos, sorozatokban, tankönyvcsaládokban gondolkodó, esetleg egy-egy területre specializálódó, ugyanakkor teljességre is törekvő kiadói fejlesztés kívánta a legnagyobb türelmet, sőt a legnagyobb befektetéseket is. A sokat vitatott „állami kezességvállalású hitelek” intézménye is lényegében ezen kiadók segítésére, támogatására jött létre. Ezzel egyértelműen szeretném jelezni és elismerni a tankönyvpiac kialakításában játszott állami szerep meghatározó jelentőségét. A folyamatokat látva egyértelműen látszik, hogy az elmúlt időszak utolsó éveire általában ezek a kiadók értek be a legjobban, rendelkeznek egységes kínálattal, több évre szóló fejlesztési programokkal, és az így szerzett eredményeikkel, piaci részesedésükkel egyúttal a nagyok, a meghatározó kiadók közé is bejutottak.

Külön kell szólni a volt *Tankönyvkiadó Nemzeti Vállalat* jogutódáról, a *Nemzeti Tankönyvkiadó Rt.*-ről. A kiadó helyzetéből és korábbi egyeduralkodó szerepéből adódóan elszenvedte a tíz éves folyamat minden kínját és keservét, miközben megmaradt az egyetlen, állami tulajdonú tankönyvkiadónak. A válság elemei a következők voltak. Innét váltak ki azok a szerkesztők és más munkatársak, akik a későbbi kisebb-nagyobb kiadók vezetőiként, munkatársaiként próbáltak boldogulni. Így jártak a szerzők egy részével is. A még ma is nagy példányszámban futó tankönyvek nagy része náluk született, szerzőik, alkotó-szerkesztőik a tankönyvkiadós iskolát kijárva lettek sikeresek. A válság ellenére 1995–1996-ra nem csak prosperáló hanem a tankönyvpiaci viszonyokat is meghatározó pályára álltak. A meghirdetett program és annak fő elemei: a minőség, az ár-moderátor szerep és a teljes választékot kínáló puffer szerep nagyrészt beváltotta a hozzá fűzött reményeket. Mára a kiadó – követve a kisebb, rugalmasabb kiadókat és a legkorszerűbb követelményeket – többségében szép és tartós, szerkesztésben kifogástalan könyveket ad ki, folyamatos kihívást jelentve a többi kiadónak, alternatívát kínálva az iskoláknak.

A külföldiek

A külföldi tulajdonú (rész-tulajdonú) kiadókról is feltétlenül szólni kell. Sokan féltették a magyar tankönyvpiacot a külföldi kiadók megjelenésétől, de az eddigi tények czekeket a féltelmeket nem támasztják alá. Minden nemzetközi kiállítás és vásár összehasonlítása egyértelműen bizonyítja, hogy a magyar tankönyvek mind szakmailag, mind didaktikailag, mind (ma már) könyvészereti tulajdonságaikat tekintve megállják a helyüket az európai összehasonlításban. Ennek megfelelően az a félelem, hogy Magyarországot ellepik a külföldi kiadók ottani fejlesztésű könyveiknek magyar nyelvű

mutánsaival, alaptalannak bizonyult. Sőt úgy tűnik, hogy inkább egyes magyar fejlesztésű tankönyvek – angol, német, francia, olasz – fordításai törhetnek majd be az európai piacra, pedagógiai minőségük és persze európai mércével mérve roppant alacsony áraik miatt.

Mindazonáltal a külföldi kiadók – a mainál jelentősebb – térnyerése hosszú távon negatív következményekkel is járhat, de nem a minőségre gyakorolt hatásuk, inkább az árpolitikájuk miatt. A módszer egyszerű: a külföldi tulajdonosok tőkeerős hatországukra támaszkodva, piaci részesedésük növelése érdekében hosszabb távon irreálisan alacsonyan tarthatnák könyveik árát, amit a kis és közepes kiadók nem tudnának követni, eladnák cégeiket vagy tönkremennének. Ezt a veszélyt azonban egy jól működő, a kiadók együttműködését szabályozó szervezet mind az árpolitika, mind az állami hitelgarancia eszközeivel eredményesen tudja kezelni.

A minősítés gyakorlata

Az átalakítás időszakának megvolt az árnyoldala is. A gyorsaság, ami először csak előnynek és dinamizmusnak látszott, később hátránnyá vált. Az évről évre új címek fejlesztésének, kiadásának kényszere nem adott elegendő időt az átgondolt, szervesen épülő fejlesztésre. Ilyen körülmények között sajnos az alapos szerkesztői és a körültekintő lektori munkára sem volt lehetőség. A megjelentetésre szánt új könyvek nyelvtani, nyelvhelyességi hibákkal, nem ritkán vitatható tényekkel és nem kellően bizonyított állításokkal, gyakran pedig nem megfelelően szerkesztett állapotban kerültek a tankönyvvé nyilvánítást végző minisztériumi bizottságok (előbb a *Tankönyv- és Taneszköz Tanács*, majd a *Tankönyv- és Taneszköz Bizottság*, illetve az *Országos Kisebbségi Bizottság*) elé. A bizottságok és a döntést előkészítő szakértők szakvéleményeikben ugyan jelezték a gondot, de a szigor csak elvárás volt, és csak kirívó esetekben született elutasító határozat. Azaz itt is hatott a kényszer, és az új könyvek megjelenése érdekében megszületett az ún. „ideiglenes jóváhagyás” intézménye, amely szerint a kiadó köteles volt bizonyos határidőn belül javítva újra bemutatni a könyvet, még a végleges kiadás elkészítése előtt. Ez, mint azt az utóbbi három év „felülvizsgálati” eredményei mutatják, alig működött. Azaz több éven át jelentek meg hibás könyvek az ideiglenes minősítéssel visszaélve.

A másik megoldás a „hátsó lépcsőházat” jelentette az arra nem alkalmas könyvek tankönyvvé váláshoz. A kényszerűségből kitalált gyakorlat szerint a tankönyvvé nem nyilvánítható művek segédkönyvvé váltak és az ún. segédkönyvjegyzékre kerültek, arra a listára, amely a tankönyvek számának csaknem a duplájára rúgott. A különbséget az iskolák nem vették tudomásul, nagy számban használták tankönyvként a segédkönyvjegyzéken lévő könyveket, ezzel is legalizálva a tankönyvvé nem minősített kiadványokat forgalmazó kiadókat.

A tankönyv mint könyv

Nyilvánvaló, hogy a tankönyv is könyv, így az arra vonatkozó minőségi, esztétikai, egészségügyi, olvasáshigiéniai előírásoknak meg kell felelnie, sőt, azokat lényeges ele-

mekben – olvashatóság, tartósság, kötés, papírminőség stb. – meg is kellene haladnia, mivel a tanuló „kényszerűségből” és nem kedvtelésből naponta és akár több órán át használja azokat.

Az elmúlt évek eufórikus hangulata azonban éppen ezekenél a pontoknál kezdett alábbhagyni. Éveken át jogosan kifogásolták a lapjaira hulló tankönyveket, a szemfárasztó, jegyzetelésre alkalmatlan, fényes felületű papírokat, a nem megfelelő opacitású szürke (újrafeldolgozott) papírt, a rossz felbontású képeket, ahol mindegy volt, hogy a képen faüsztatók vagy éppen rizsaratók láthatók. Az elmúlt években a könyvtestek elkészítése, így többek között a ragasztás, a fűzés minősége is jogos kritikát kapott. Ma már egyértelműen megállapítható, hogy elsősorban az olcsóság és a gyorsaság oltárán áldozódtak fel ezek az igen fontos szempontok. A nem megfelelő papírválasztás is a spórolós igénytelenség rovására volt írható. A felhasználók (iskolák, pedagógusok, szülők) sem tudták elérni, hogy a szükséges minőségi változások bekövetkezzenek. Ezt a problémát végül a piaci verseny oldotta meg. A nagyszámú tankönyvpiaci szereplő, a sok kiadó között egyre élesebb verseny alakult ki a vásárlókért, amely egyértelműen jót tett a tankönyvek minőségének.

Tankönyvpiac

A tankönyvpiac működése ma már a közoktatási rendszer alapvető és természetes része. A mai magyar tankönyvpiac sokszínű, szorosan illeszkedik az oktatási rendszerhez, és a kor követelményeinek megfelelően tudja kielégíteni a tanulók differenciált tanulási, ismeretszerzési szükségleteit. A kiadók eddigi fejlesztési gyakorlatukkal szinte minden kínálókozó lehetőséget megragadva és minden lehetséges igényre reagálva elérték, hogy a kínálat minden tantárgyból és minden évfolyamon legalább tízféle tankönyvet, segédkönyvet mutat. A különböző tankönyvsorozatok, tankönyvcsaládok mintegy hálózatot alkotva adnak lehetőséget a pedagógusok módszertani kultúrájának fejlesztésére.

A kiadók saját üzleti érdekeiket követve mindent megtesznek piaci részesedésük megőrzéséért, az iskolák, a pedagógusok megtartásáért, és teszik ezt a megrendelő lehető legteljesebb kiszolgálásával. A tankönyvek, segédkönyvek minőségének javításán túl más piaci módszerekkel is élnek – az iskolák megelégedésére. Még elvétel sem akadnak késedelmes, netán nem korrekt szállítások, az iskolai panaszokra azonnal reagálnak. A külső szemlélő számára olyannyira pénzéhesnek tűnő kiadók egy része bizony még arra is képes, hogy ősz végén, december táján a pár ezer forintos tartozású iskolák számláit „leírja”, csak hogy a további évek megrendeléseit is biztosítsa.

A piaci részesedés aránya meghatározó jelentőségűvé vált, s immár ennek a megőrzése a cél. Az utóbbi két év számadatai azt bizonyítják, hogy a tankönyvpiac további expanziója nem várható, és a sikerben csak azok a kiadók bízhatnak, amelyek az iskolák elvárásainak leginkább megfelelnek.

Manapság egy-egy tanuló átlagosan tíz-tizenkét könyvet használ egy tanévben, az egy tanulóra jutó könyvek száma állandósult. A csökkenő gyermeklétszám mellett az egyre differenciáltabb pedagógiai gyakorlat igényei azt mutatják, hogy a számszerű

növekedés időszaka lezárult. Az optimálisan (gazdaságosan) tervezhető példányszám egy-egy könyvből átlagosan 12–20 ezer közé tehető. Ez olyan nagyságrend, amely kellő szakértelemmel a realizálható (és elfogadható) hasznot biztosítja.

A további fejlesztés irányait a közepes példányszámú, kisebb terjedelmű, így olcsóbban előállítható könyvek, az iskolák igényeit jobban szolgáló sorozatok, tankönyvcsaládok jelenthetik. Ugyanakkor a könyvek mai átlagára (697 forint) csak kis mértékben, évente nem több mint 10–15%-kal lesz növelhető, így óvatos fejlesztési politikával, optimális készlettel jól tervezhető a tankönyvkiadók következő évekbeli tevékenysége.

Ezt a biztonságot jelentő jövőképet erősíti a kormányzat – többek között – a tartós tankönyvek előállítását és iskolai elterjesztését szolgáló pályázataival és a törvényi szabályozással, amely szerint évente a tankönyvtámogatás legalább 25%-át iskolai tankönyvbeszerzésekre kell fordítani. A támogatási politika eredményeként ma már több mint hatszáz féle tartós tankönyvből lehet választani, és a forgalom növekvő, mára több mint hat százaléka ebben a piaci szegmensben realizálódik.

Az iskolák

Egyértelműen megállapítható, hogy az iskolák és a pedagógusok profitáltak a legtöbbit a tankönyvpiac fejlődéséből. A színes és ugyanakkor sokrétű didaktikai módszereket felvonultató könyvekből jobban és eredményesebben lehet tanítani, vélték sokan, és döntésük a tankönyv-választásokon meg is látszott.

A változatosságra legfogékonyabb réteggé az alsó tagozat vált, a legszorgalmasabb tankönyv-válogatók a tanítók lettek. Így talán nem véletlen, hogy a legszélesebb kínálat is itt alakult ki, évfolyamonként és tantárgyanként több mint harminc választási lehetőséggel. Bár a középiskolákban is jelentős a választékbővülés, ez korántsem ilyen gazdag, sőt a változtatás igénye is jóval kisebb mértékű. Éppen ezért nem lehet meglepő, hogy a régi, jól bevált tankönyvek a középiskolákban élnek meg évtizedes szériákat.

Valamennyi felmérés egybehangzóan állítja, hogy a pedagógusok szívesen látják a választékot, szívesen élnek a választás lehetőségével még akkor is, ha úgy vélik, hogy „túlzottan széles a választék” és a „zavarba ejtően sokrétű a kínálat”.

A tankönyvet továbbra is az iskola, a pedagógus választja és rendeli, miközben a dolog anyagi része egyáltalán nem érinti őket. Ennek egyik következménye, hogy a növekvő árak ellenére az iskolák még ma sem igazán „ár-érzékenyek”, a pedagógiai programokban kötelezően szereplő „tankönyv-választási elvekben” is csak a harmadik-ötödik helyre kerül a tankönyvek ára, mint választást befolyásoló szempont. Ennek ellentmondani látszik, de lényegében erősíti az állítást az a tény, hogy az ország egyes vidékein az olcsóbb tankönyvek és segédkönyvek a népszerűek, de ott többfelét választanak a gyerekeknek, azaz a szülőket érintő teher végül is hasonló nagyságú.

A 2000/2001-es tanév példája jól mutatja, hogy a megnövelt állami támogatás (32,5%-os emelkedés) ellenére, vagy éppen ezért az iskolák mind értékben, mind darabszámban az előző évhez képest több könyvet rendeltek (a növekedés mértéke

8,5% volt). Ezt azonban a további években már nem lehet folytatni, mert sem az állami támogatás mértéke nem nő ilyen nagy mértékben, sem a tankönyvek, segédkönyvek ára nem marad változatlan.

A növekvő árak és az azzal csak nehezen lépést tartó támogatás mértékének kettős szorításából a tartós tankönyvek igénybevétele mutathat kiutat. A kötésben, előállításban meglévő különbség az árakon is meglátszik (2000-ben a tartós tankönyvek ára átlagosan 59%-kal volt magasabb a hagyományos tankönyveknél). Ez az árkülönbség kellene, hogy ösztönözze az iskolák tartós tankönyv beszerzéseit, hiszen az ár így csak másfélszer nagyobb, a használat viszont minimum kétszer, de inkább háromszor-ötször hosszabb időre szól. Emellett a tartós tankönyvek elterjedése a pedagógiai tevékenység kiegyensúlyozottabbá válását is elősegítené.

A szülők

Az ideai átlagárral számolva az egy tanulóra eső tankönyvköltség a tíz-tizenkét könyv esetén 7–8,5 ezer forint. Ebből természetesen le kell számítani a tanulónkénti átlagosan 2–2,5 ezer forintos központi támogatást, és az átlagosan ezer forintos helyi és egyéb támogatást is. Összességében azonban még így is jelentős, több mint négyezer forintos rész a szülők terhe évente. Jelentős változtatás e téren a következő években sem várható, a rászoruló(bb) rétegek támogatása nőhet, akár az ingyenességig.

Reményeink szerint azonban a többi szülő helyzete is változni fog. Részben a fokozatosan terebélyesedő tartós tankönyv program révén, amely lehetővé teszi, hogy a tanulók könyveinek egy része (átlagosan 3–4 könyv) tartós tankönyvként funkcionálva több éven át használatban maradjon, cserében a szülőnek meg kell szoknia, hogy a gyermeke használt könyvből tanul. Azt tapasztaljuk, hogy ma ez még nem elfogadott gyakorlat, sok szülő nehezen bírja, de inkább kifizeti a tankönyvek árát, mint hogy a gyereke „más használt könyvéből” tanuljon. Ehhez a programhoz ugyanakkor hosszú távú tantervi biztonság is szükséges, mivel a tartós tankönyv csak egy tartós szabályozási környezetben – állandó tantervek mellett – használható.

Várható az is, hogy jelentősen szűkülnek és szigorodnak az iskolai tankönyvválasztás lehetőségei a *nem tankönyvek* esetében. Ha a pedagógus nem minősített, és nem a tankönyvjegyzéken lévő könyvet (amelyekre nem vonatkozik az általános forgalmi adó kedvezmény) kíván használni, akkor azt csak úgy teheti meg, ha azzal a szülők iskolai szervezete egyetért (s ugyanez a jog illeti meg a diákönkormányzatokat is).

Az érintett szülők gyakran megfogalmazódó gondolata, a minden tankönyvre és minden tanulóra kiterjedő teljes ingyenesség elve a mai számítások szerint hiú ábránd. A tankönyvek ingyenessé tétele ideai értéken számolva további 4,5–5 milliárd forinttal növelné meg a közoktatás költségvetési terheit. Ugyanakkor az ingyenesség több, a piacgazdaság állami befolyásolásának gazdaságpolitikai vitáiból ismert gazdasági, szociális és politikai ellenérvet is fölvet. Többek között az iskolák várhatóan megnövekedő rendelési kedvét; a kereslet megnövekedéséből következő áremeléseket, az ezen mozzanatok kiszűrésére szolgáló új ellenőrzési rendszer szükségességét, fenntartásának terheit, sőt a várható pazarlást is. Egyébként az EU-csatlakozás szabá-

lyai sem engedik a piacbefolyásolás ilyen direkt eszközeit érvényesülni. A csatlakozás után várhatóan a tankönyvárak is igazodni fognak az európai árszinthez, az áremelés pedig újabb, jelentős támogatási igényt kelt majd.

A tanulók

A tanulók számára még ma is a legfontosabb iskolai ismeretforrás a tankönyv. Ebből készülnek a következő órára, ebből tanulják meg – az órai munkát kiegészítve, árnyalva, néha pótolva – az elsajátítandó tananyagot. Jó, hogy a tankönyvek egyre inkább alkalmazkodnak ahhoz az igényhez, hogy a tanulók az ismeretek növekvő arányát (ma már közel ötven százalékát) képi információkból szerzik meg, így a könyvek is egyre „képeesebbek”, egyre több ábrát, rajzot tartalmaznak. Az azonban sajnálatos, hogy az aktivitást elősegítő, és a tanulói tevékenységet az ismeretszerzésbe beépítő tankönyv ma még kevés. Viszont számtalan olyan tankönyv van, ami túlságosan sok – gyakran fölöslegesnek tartott – információt tartalmaz, ráadásul nem is mindig megfelelő formában.

A tankönyv a tanulók mindennapjainak nélkülözhetetlen eszköze. A benne lévő ismeretanyag a valóságnak olyan szelete, amit a szerzők érdekesnek találtak a bemutatásra, és megírásakor abban bíztak, hogy a diákok azt megtanulják. A tanulók szempontjából a tankönyvet az minősíti, hogy milyen könnyen, mekkora erőfeszítéssel tanulható meg belőle a tananyag. Ezt felismerve egyre több kiadó kíváncsi a diákok véleményére, és egyre többen igyekeznek olyan könyveket kiadni, amelyek az egyéni ismeretszerzést a legjobban igyekeznek szolgálni.

GÁL FERENC